

ARAP HARFLİ MOĞOLCA SÖZLÜKLERDE MEYVE ADLARI

Doç. Dr. Bülent GÜL*

ÖZ

Bu makalede 13.-14. Yüzyıl Batı Orta Moğolca dönemine ait Memluk-İlhanlı sahasında yazılan Arap harfli Moğolca *Kitāb-ı Mecmū-ı Tercümān-ı Türkî ve Acemî ve Muḡalî, Kitāb Hilyetü'l-insān ve Helbetü'l-lisān, Mukaddimetü'l-Edeb, Şāmilü'l-Luḡa ve Rasūlid Hexaglot* adlı sözlüklerde Moğolca kaydı ile verilen meyve adları incelenmiştir. Moğolistan coğrafyası ve iklimi nedeni ile meyve yetiştiriciliği konusunda çok fazla bilgiye sahip olmayan Moğolların dilinde, coğrafyalarına uygun meyve adları bulunmaktadır. Moğolların İlhanlı-Memluk sahalarına gelmeleri ile bu dönemde yazılan Moğolca sözlüklerde bir kısmı Türkçe, bir kısmı da Farsça olan meyve adları Moğolca kaydı ile verilmiştir. Bu çalışmada bu meyve adlarının Moğolcadaki varlıkları ve özellikle tarihi Türk dili alanındaki kullanımları da gösterilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Moğolca, Orta Moğolca, Arap harfli Moğolca Sözlükler, Türkçe, Meyve adları.

FRUIT NAMES IN THE MONGOLIAN DICTIONARIES WITH ARABIC ALPHABET

ABSTRACT

This paper explores Mongolian fruit names in the dictionaries titled *Kitāb-ı Mecmū-ı Tercümān-ı Türkî ve Acemî ve Muḡalî, Kitāb Hilyetü'l-insān ve Helbetü'l-lisān, Mukaddimetü'l-Edeb, Şāmilü'l-Luḡa* and *Rasūlid Hexaglot* written in Arabic alphabet in the Mid-West Mongolian Period in Mamluk-Ilkhanate region during the 13th-14th Centuries. Mongolians who did not have much knowledge about growing fruits due to their geographical and climatic status had authentic words for the local fruits grown in their region. These dictionaries written after the Mongolian movement to Mamluk-Ilkhanate region include Turkish and Persian fruit names recorded as Mongolian. This paper shows the use of those names in Mongolian and especially in Turkish.

Keywords: Mongolian, Middle Mongolian, Mongolian Words in Arabic alphabet, Turkish, Fruit names

Moğol tarım terimleri incelendiğinde Moğolların kuru tarımı bildikleri, Moğolistanın iklimden dolayı da sadece kuru tarıma uygun olduğu görülmektedir. Moğol tarım terimlerinin de genel olarak Türkçeden alınmış terimlerden oluştuğu bilinmektedir. Arap harfli Moğolca sözlüklerde de bu tarım terimlerinin Türkçe ile ilişkili olduğu da görülmektedir. Arap harfli Moğolca sözlüklerde aynı şekilde meyve ile ilgili terimlerin de Moğolcadan ziyade Türkçe ve Farsçadan alınmış terimler olduğu anlaşılmaktadır.

Arap harfli Moğolca sözlüklerde genel anlamda “meyve” için, özel olarak da “üzüm” için kullanılan *cemiş* kelimesi ile birlikte şu meyve adları görülmektedir: *alima* “elma”, *anār* “nar”, *armut* “armut”, *cayaq* “ceviz”, *cigde* “iğde”, erük “erik”, *hayba* “ayva”, *hurma* “hurma”, *incir* “incir”, *qara erük* “armut; erik”, qara yemiş “kara erik”, *qa'un* “kavun”, *quru üzüm* “kuru üzüm”, *şaftali* “şeftali”, *şira erük* “kayısı”, *üzüm* “üzüm”.

Arap harfli Moğolca sözlüklerde yer alan meyve adları aşağıda maddelendirilmiştir. Özellikle Türkçe yolu ile Moğolcaya geçmiş meyve adlarının tarihi

* Hacettepe Üniversitesi. Türkiyat Araştırma Enstitüsü, bulentg@hacettepe.edu.tr

Türk dili metinlerindeki kullanımını da göstermeye çalıştık. Ortak sayılabilecek meyve adlarının dışında Farsçadan Türkçeye ve Moğolcaya geçmiş olan meyve adları da aşağıdadır:

alima (الما), (البيما): elma. Clauson, Eski Türkçeden itibaren Türkçede tanıklanan *alma* kelimesinin Moğolcaya *alima* şeklinde ödünçlendiği bilgisini verir (1962: 231; ED 146). Kelime İM'de *alma* (الما) şeklinde yazılmıştır (İM 219). King Sözlüğü'nde de kelime Türkçe *alma* karşılığı olarak Moğolca *alima* şekliyle (البيما) tanıklanmıştır (202 B3). Klasik Moğolcada *alim-a* şeklinde geçen (MHHTB 2006: 30) kelime, Modern Moğolcada *alim* şeklinde yaşamaktadır (Tsevel 1966: 33). Lessing, sözlüğünde *alim-a* /MM *aliml* "elma" bilgisini verir (Lessing 2003: 52). Kelime Kalmukçada da (альмин) yaşamaktadır (Bk. Ramstedt 1935: 7).

Kelime tarihî Türk dili metinlerinde *alma* ve *almıla* şekilleriyle tanıklanır (ED 146). Kelime, MK'de *alma* ve *almıla* şeklinde geçmektedir. MK *almıla* "apple" (MK I. 81) *alma* şeklinin de Oğuzca kelime olduğu belirtilmektedir: *alma* "apple" (MK I. 77). (*alma* DLT I. 130; *almıla* DLT I. 130, 138; II. 272, 311). Kelime Kıpçak sözlüklerinde de *alma* şeklinde tanıklanır: CC *alma* "Apfel" (Grønbech 1942: 35); DM *alma* "elma" a. 5a/12 (Toparlı 2003: 70); KK *alma* "elma" (Toparlı 1999: 100) KK 71a; "*alma* ağacı" KK 66b; TZ *elma* "elma" (Atalay 1945: 168); KTAM *alma* "elma" (Toparlı 2000: 86); İM *alma* "elma" (Battal 1938: 9); Kİ *alma* "elma" (Caferoğlu 1931: 3). Kelime Batı Türkçesinde de *alma* "elma" (BŞSl. 43a-3) şeklinde tanıklanır ve Türkiye Türkçesinde elma şeklinde yaşamaktadır. Ayrıca Bk. (Eren 1999: 133).

anār (انار): nar. Kelime Farsça kökenlidir ve Türkçeye de Farsçadan geçmiştir. Kelime King Sözlüğü'nde Türkçe *anār* karşılığı olarak Moğolca *anār* şeklinde verilmiştir (202 B10). Kelime, ME'de *nār* şeklinde tanıklanır ve ayrıca benzetme unsuru olarak da kullanılır: *nārin arasun* - Tü. *nār kabuğu* "nar kabuğu" (Poppe 2009: 92); *nārdāni budan* - Tü. *nārdāni aş* "nar taneli yemek" (Poppe 2009: 92); *ene nardu adali köketü ökin* - Tü. *bu nar ök emçeklik kız* "bu nar gibi memeli kız" (Poppe 2009: 51); *nār kökentü bolba* - Tü. *nār emçeklik boldı* "nar memeli oldu" (Poppe 2009: 92); *ökin köken nārça katü bolba* - Tü. *kızning emçeki nārulukşadı* "kızın memeleri narımsılaştı" (Poppe 2009: 106). Kelime Klasik Moğolcada ve Modern Moğolcada *anar* şeklinde "nar" anlamı ile yaşamaktadır (Lessing 1960: 42). Kelime Kalmukçada da *anr* şeklinde "nar" anlamıyla yaşamaktadır (Bk. Ramstedt 1935: 11).

Kelime tarihi Türk dili alanı içinde Harezmi-Kıpçak ve Batı Türkçesi metinlerinde *enār*, *nār* şekillerinde tanıklanır: KTAM *enār* "nar" (Toparlı 2000: 105); "*ol iki bostan içindä yämışler bar taqı hurma takı nar bar*" (Borovkov 2002: 193); KK *nār* "nar, meyve" (Toparlı 1999: 119); KTAM *nar* "nar" (Toparlı 2000: 129); BŞSl. *nār* "nar" (43a-8); BŞSl. *nār aşı* (22a-6); BŞSl. *nār çiçeği* (46a-5); BŞSl. *nār danesi* "nar tanesi, nar çekirdeği" (43a-8). Kelime Türkiye Türkçesinde de *nar* şeklinde yaşamaktadır.

armut (ارمط): armut. Kelime İM'de tanıklanmaktadır (İM 219). Kelime Farsça *amrūd* şeklinden Türk dillerine *armut* şeklinde geçmiştir. Yine Doerfer'e göre bu kelime Farsçadan Moğolcaya *armut* şeklinde geçmiştir. Doerfer de bu ödünçlemeye sadece İbni Mühennā Lügati'ni örnek verir (Bk. TMEN IV: 1966). Kelime ME'de, TT'de ve King Sözlüğü'nde tanıklanamamıştır. Kelime Modern Moğolcada da tanıklanamamıştır.

Kelime Tarihi Türk dili metinlerde *armut* şeklinde tanıklanmaktadır. MK *armut* “Pear” (MK I. 60; DLT I. 95); “*armut qatutı*” “A split pear’ *qatut*. The glue used by shoemakers” (MK II. 408; DLT II: 284); BŞSI. *armut* (43a-3); CC *armut* “Birne” (Grønbech 1942: 40); DM *armut* “armut” (Toparlı 2003: 71); TZ *armut* “armut” (Atalay 1945: 141); KK *armut* “armut” (Toparlı 1999: 101); KTAM *armut* “armut (Tkm)” (Toparlı 2000: 88); İM *armut* “bildiğimiz yemiş” (Battal 1938: 11). Kelimenin etimolojik açıklamaları için Bk. (Eren 1999: 18).

cayaq (جغاق) “ceviz”: Clauson, Eski Türkçeden itibaren Türkçede tanıklanan *yayaq* kelimesinin Moğolcaya *cayak* şeklinde ödünçlendiğini ve Türkçe *yag-* fiilinden türemiş olabileceğini ileri sürer (1962: 231; ED 900a). Kelime Moğolca King Sözlüğü’nde Türkçe *yayaq* karşılığı olarak Moğolca *cayaq* şeklinde verilmiştir (202 B12) ancak, diğer Arap harfli Moğolca sözlüklerde geçmemektedir. Kelime Modern Moğolcada da tanıklanamamıştır. Kalmukçada ise kelime *janxag*, *janğag* şekillerinde tanıklanmaktadır (Ramstedt 1935: 215).

Kelime, Eski Türkçe metinlerde ve sivil Uygur belgelerinde *yagaq* şeklinde tanıklanır (Bk. ED 900a). Kelime İslami çevre Türkçe metinlerinde de tanıklanır: MK *yayāq aqı* “walnut” (MK I. 57); *yayaqlıy* “cevizli” (DLT III. 50); *yayaqlıq* “cevizlik” (DLT III. 51). Clauson, kelimenin Çağatay Türkçesi metinlerinde de *yaṇaq/yaṇay* ve Batı Türkçesinde *yaṇaq* şekillerinde tanıklandığını bildirir (ED 900a).

cemiş / cimiş / yimiş (جميش) / (يميش): “yemiş, meyve”: Türkçe *yemiş* kelimesi Eski Türkçeden itibaren metinlerde yaşamaktadır ve Moğolcaya *cemiş* şeklinde ödünçlenmiştir (ED 938). İbni Mühennâ, sözlüğünde de kelimeyi (يميش) *yimiş* şeklinde kaydetmiştir (İM 218; Gül 2016). Kelime King Sözlüğü’nde Moğolca *cemiş*; Türkçe *yemiş* karşılığında verilmiştir (202 B2). ME’de *cimiş* şeklinde geçen kelimenin “üzüm” ve “yemiş, meyve” anlamları bulunmaktadır. ME’de kelimenin Türkçe “yemiş; meyve” anlamı ile kullanımları şu şekildedir: *cimiş* - Tü. *yemiş* “meyve” (Poppe 2009: 32); *cimiş amtan* - Tü. *yemişnin mezesi* “meyvenin tadı” (Poppe 2009: 32); *cimiş idebe* - Tü. *yemiş yedi* “meyve yedi” (Poppe 2009: 32); *cimiş ökbe modun* - Tü. *yemiş berdi yığaç* “ağaç meyve verdi” (Poppe 2009: 32); *cimiş kudalduqçı* - Tü. *yemiş satğuçı* “meyve satıcı” (Poppe 2009: 32); *say kürüksen cimiş* - Tü. *yanı yetilgen miwe* “yeni olmuş meyve” (Poppe 2009: 128). *cimiştü* - Tü. *ni’metlik* “meyveli” (Poppe 2009: 32); *ene tü’üksen cimiş* - Tü. *bu tergen miwe* “bu toplanmış meyve” (Poppe 2009: 52); *gürbe küken dağı cimiş* - Tü. *yetildi yemiş dağı oğlan* “yemiş ve çocuk yetiştirdi” (Poppe 2009: 59); *noytan cimiş* - Tü. *öl yemiş* “yaş yemiş” (Poppe 2009: 97); *tübe cimişi* - Tü. *terdi miweni* “meyveyi topladı” (Poppe 2009: 152); *tübe cimişleri* - Tü. *terdi yemişlerini* “meyveleri topladı” (Poppe 2009: 152); *tü cimişi modunāsa* - Tü. *terdi yemişlerini yığaçdın* “yemişleri ağaçtan topladı (Türk. topladı)” (Poppe 2009: 152); *tügel kibe tündü cimişi* - Tü. *tükel kıldı anka yemişni* “ona iyi meyve verdi” (Poppe 2009: 151).

ME’de kelimenin Türkçe “üzüm” anlamı ile kullanımları da şu şekildedir: *çagān cimiş* - Tü. *aq üzüm* “ak üzüm” (Poppe 2009: 36); *hekin cimiş* - Tü. *baş üzüm* “baş üzüm” (Poppe 2009: 66); *hekin cimişin modun* - Tü. *baş üzümün yığacı* “baş üzümün ağacı” (Poppe 2009: 66); *hula’ān cimiş* - Tü. *kızıl üzüm* “kırmızı üzüm” (Poppe 2009: 68); *konçı cimiş* - Tü. *kişmiş* “kuru üzüm” (Poppe 2009: 121); *kösün cimiş* - Tü. *kuruğ üzüm* “kuru üzüm” (Poppe 2009: 123); *borin cimiş* - Tü. *çağır yemişi* “şarap üzümü” (Poppe

2009: 25); *bolba cimiş* – Tü. *pişdi üzüm* “üzüm olgunlaştı” (Poppe 2009: 24); *boluqsan cimiş* – Tü. *pişken üzüm* “olmuş üzüm” (Poppe 2009: 24); *butaba cimişin modun* - Tü. *butadı tākni* “asmaı budadı” (Poppe 2009: 27); *cañıksan ko'āsun cimiş köknar selte* - Tü. *yançkan kuruk üzüm köknar birle* “haşhaş tohumu ile dövülmüş kuru üzüm” (Poppe 2009: 30); *cimişin hüren* - Tü. *üzüm çekirdeki* “üzüm çekirdeği” (Poppe 2009: 32); *cimiş usun* - Tü. *üzüm şiresi* “üzüm şırası” (Poppe 2009: 32); *cimiş usun kudalduqçı* - Tü. *üzüm şiresini satğuçı* “üzüm şırası satıcısı” (Poppe 2009: 32); *dere örgübe cimişin modun* - Tü. *yokarı köterdi taklamı* “asma dallarını yukarı kaldırdı” (Poppe 2009: 47); *niken butak cimiş* - Tü. *bir budağ üzüm* “bir budak üzüm” (Poppe 2009: 94); *oktalba hekin cimişi* - Tü. *kesdi baş üzümni* “salkım üzümü kesti” (Poppe 2009: 102); *ölgüksen hekin cimiş* - Tü. *asılğan baş üzüm* “asılı salkım üzüm” (Poppe 2009: 106); *şikaba cimişi* - Tü. *sıktı üzümni* “üzümü sıktı” (Poppe 2009: 139); *tülüy cimiş ğura* - Tü. *yetilmegeñ baş üzüm* “olmamış salkım üzüm” (Poppe 2009: 152).

Türkçe *yemiş* kelimesi, Klasik Moğolcada *jimis* şeklinde tanımlanmaktadır (MHHTB 2006: 345) ve Modern Moğolcada meyve anlamıyla *cims* şeklinde yaşamaktadır (Tsevel 1966: 247). Kelime Kalmukçada da *zemş* şeklinde yaşamaktadır (Bk. Ramstedt 1935: 472).

cigde (چگدا): iğde. Kelime İM 219'da ve King Sözlüğü'nde *cigde* (202 B13) şeklinde tanımlanmaktadır. King Sözlüğü'nde kelimenin Türkçe karşılığı da *yigde* olarak verilmiştir. Kelime ME'de tanımlanmamaktadır. Clauson, Türkçede *yigde*, *cigde*, *jigde*, *jiyde*, *jide*, *iyde* ve *iğde* şekillerinde tanımlanan kelimenin Moğolcadaki durumu ile ilgili olarak herhangi bir bilgi vermez (ED 911b). Klasik Moğolcada *jigde* şeklinde tanımlanan kelime, Modern Moğolcada içi açık renkli, kahve renkli kabuklu olup çok tatlı meyve veren ağaç manasında *cigd* şeklinde yaşamaktadır (Tsevel 1966: 243).

Kelime tarihi Türk dili alanlarında da tanımlanmaktadır. Eski Türkçe metinlerde *yigde* (ED 911b) şeklinde geçen kelime Karahanlı Türkçesinde *yigde* “iğde ağacı” (DLT I. 33); Kıpçak Türkçesi sözlüklerinde de İM *yigde* “iğde ağacı” (Battal 1938: 89); KTAM *yigde* “iğde, yaban iğdesi” (Toparlı 2000: 157) ve Batı Türkçesi metinlerinde de *igde* “iğde ağacı ve yemişi” (BŞSl. 43a-7) şeklinde tanımlanmaktadır.

erük (ارک): erik. Türkçe *erük* kelimesi Moğolcaya ödünçlenmiştir; ancak, Oyrat ve Kalmuk lehçelerinde görülmektedir (TMEN IV: 1952). Kelimeye İM 228'de verilen Arapça karşılık (المشمش) şeklindedir. King Sözlüğü'nde ise bu Arapça (المشمش) kelimesi için verilen Moğolca karşılık *şira erük*; Türkçe karşılık *saru erük*, Farsça karşılık da *zerdalu* şeklindedir (202 B5). Kelime, Modern Moğolcada tanımlanmamıştır. Ancak Kalmukçada kelime *örög* “erik”, *har örög* “erik” ve *şar örög* “kayısı” anlamları ile yaşamaktadır (Ramstedt 1935: 298).

Kelime tarihi Türk dili alanında *erük*, *erik*, *irik* şekillerinde tanımlanmaktadır. Clauson, kelime için erik, şeftali, kayısı gibi meyvelere verilen genel ad olarak “çekirdekli meyve” için kullanılan gıda terimi anlamını vermiştir (ED 222a). Kelime eski Uygur Türkçesinde de *ärük* ~ *örük* şekillerinde geçer (Bk. ED 222a). Kelime diğer tarihi Türk dili alanlarında da şu şekillerde tanımlanmaktadır: *erük* “erik” (DLT I. 69, 318; II. 282); *erüklük* “eriklik, erik bahçesi” (DLT I. 152); *erüklen-* “erik meyvası vermek” (DLT I. 294); TZ *irik* “erik” (Atalay 1945: 178); *kara irik* “kara erik” (Atalay 1945: 178); *sarı irik* “sarı erik, zerdeli”

(Atalay 1945: 178); Kİ *ärük* “erik, sarı erik, şeftali” (Caferoğlu 1931: 12); BŞSI. *erik* (43a-4) vb.

hayba (هيبه): ayva. Clauson, *ayva/ayva*’nın Farsçadan alıntı olabileceğini söylemiştir (ED 16b, 268a). Räsänen sözlüğünde kelimenin kökenini vermemiştir (153a). Eren’e göre kelime Farsçadan Türkçeye geçmiştir (1999: 29). Kelimenin Farsça şekli *ābia*’dır ve Türkçeye geçtiği anlaşılıyor.

Kelime Arap harfli Moğolca King Sözlüğü’nde *hayba* şeklinde tanıklanmaktadır ve kelimeye Türkçe karşılık *hayva* şeklinde verilmiştir (202 B4). Moğolca eserler İM, TT ve ME’de ise kelime tanıklanamamaktadır. Kelime Modern Moğolcada da tanıklanamamıştır.

Tarihi Türk dili metinlerinde kelime *ayva*, *awya*, *äyvä* ve *hayva* şekillerinde tanıklanmaktadır. MK *awya* “quince” (MK I. 70; DLT I. 114); *açıy awya tışiy qamattı* “The sour quince (or other) set the teeth on edge” (MK II. 421; DLT II. 311); İM *ayva* “bildiğimiz sert yemiş” (Battal 1938: 14); KTAM *ayva* “ayva (Tkm)” (Toparlı 2000: 91); Kİ *ayva* “bugünkü manasında” (Caferoğlu 1931: 9) ~ *äyvä* “ayva” (Caferoğlu 1931: 13); TZ *hayva* “ayva” (Atalay 1945: 173); KK *hayva* “ayva” (Toparlı 1999: 109); BŞSI. *ayva* (43a-3);

hurma (خرما): Farsça *hurma* kelimesi Türkçe ile birlikte Arap harfli Moğolca sözlüklerde görüldüğü üzere bu dönemde Moğolcaya da geçmiştir. King Sözlüğü’nde Türkçe *tutmaç* “yemek” karşılığında Moğolca olarak *hurma tutmac* tamlaması verilir (187 C20). Kelime ME’de yaygın şekilde tanıklanmaktadır. Özellikle hurma ağacı anlamında kullanılan *hurma mod* tamlamasının yanı sıra *hurmayin bor* “hurma içkisi”; *mü hurma* “kötü hurma” ve *noytan hurma* “yaş hurma” gibi kullanımlar da göze çarpmaktadır: *hurma modunu beye* - Tü. **hurma yığaçı boyı* “hurma ağacı gövdesi” (Poppe 2009: 168); *hurma selte açiksän modun* - Tü. *hurma birle yüklenmiş yığaç* “hurma yüklü ağaç” (Poppe 2009: 168); *hurma hüçüken modun* - Tü. *hurmaniij kiçik yığaçı* “hurma fidanı” (Poppe 2009: 168); *açi’ātu kibe hurmayin moduni* - Tü. *yüklük kıldı hurma yığaçını* “hurma ağacını yükledi” (Poppe 2009: 12); *butaba hurmayin moduni örgesüni* - Tü. *butadı hurma yığaçınıij tikenni* “hurma ağacının dikenini budadı” (Poppe 2009: 27); *kündü açātu hurmayin modun* - Tü. *a. yüklendi*hurma yığaçı* “hurma ağacı çok yükledi” (Poppe 2009: 82); *oktalba hirārāsa* - Tü. *kesti hurma tübini* “(Türk. hurmayı) dibinden kesti” (Poppe 2009: 102); *oktalba hurmayin hirār* - Tü. *kesti hurma tübini* “hurma dibini kesti” (Poppe 2009: 102); *oktalba hurmayin moduni* - Tü. *kesti *hurma yığaçını* “hurma ağacını kesti” (Poppe 2009: 102); *unaba hurma* - Tü. *tüşti hurma* “hurma düştü” (Poppe 2009: 154); *urtutba hurma* - Tü. *uzadı hurma* “hurma ağacı uzadı” (Poppe 2009: 155); *çinebe hurmayi* - Tü. *çinedi hurmanı* “hurmayı ölçtü” (Poppe 2009: 38).

Bu dönemde hurmadan içecek yapıldığı da görülmektedir: hurmayin bor - Tü. *hurma çağırı* “hurma şarabı” (Poppe 2009: 168); *hurma bor kibe* - Tü. *hurma çakırı kıldı* “hurma şarabı yaptı” (Poppe 2009: 168).

Hurmanın süt ile pişirildiği de yine ME’de verilen şu cümle ile görülmektedir: *sündü çinaksan hurma* - Tü. *süt[t]e pişken hurma* “sütte pişmiş hurma” (Poppe 2009: 135).

Moğolcada kötü hurma için *mü hurma*; ham hurma için *ese küreksen hurma*; yaş hurma için *noytan hurma*; kuru hurma için *kösün hurma* ve ezilmiş hurma için *cañıksan hurma* denildiğini de yine ME'de görüyoruz: *mü hurma* - Tü. *yaman hurma* "kötü hurma" (Poppe 2009: 90); *ese küreksen hurma* - Tü. *yetilmegen hurma* "yetişmemiş hurma" (Poppe 2009: 55); *noytan hurman* - Tü. *öl hurma* "yaş hurma" (Poppe 2009: 97); *noytan hurmayin açānu örele* - Tü. *öl hurma yük sınıkarı* "yarım yük yaş hurma" (Poppe 2009: 97); *kösün hurma* - Tü. *kuruğ hurma* "kuru hurma" (Poppe 2009: 123); *ko'āsun hurmayin açānu örele* - Tü. *kuruk hurma yük[i]nin sınıgarı* "kuru hurma yükünün dengi" (Poppe 2009: 119); *cañıksan hurma* - Tü. *yançılğan hurma*: "ezilmiş hurma" (Poppe 2009: 30).

ME'de meyve çekirdeği için *hurma yasun* örneğinde gördüğümüz gibi *yasun* kelimesi kullanılmaktadır: *hurma yasun* - Tü. *hurma çekirdeki* "hurma çekirdeği" (Poppe 2009: 168); *hurma yasuni kakarkay* - Tü. *hurma dānesi yaruğı* "hurma çekirdeğinin yarığı" (Poppe 2009: 168).

Kelime Modern Moğolcada tarafımızdan tanıklanamamıştır ancak, kelime Kalmukçada *hurmn* şeklinde yaşamaktadır (Ramstedt 1935: 199).

incir (انجیر): incir. Kelime Farsçadan *ancir* şeklinde Türkçeye geçmiştir (Bk. Eren 1999: 191). Kelime Moğolca King Sözlüğü'nde Türkçe ve Moğolca *incir* şeklinde verilmiştir (202 B11). ME'de ise kelime tanıklanamamaktadır. Kelime Modern Moğolcada da tanıklanamamaktadır. Ramstedt, bu Farsça kelimenin Türkçe üzerinden Kalmukçaya *incr* şeklinde geçtiğini bildirir (1935: 208).

Kelime, tarihi Türk dili alanında ve modern Türk lehçelerinde de yaşamaktadır (Bkz. Eren 191b; VEWT 44a). Kelime tarihi Türk dili alanında şu metinlerde tanıklanamaktadır: Orta Asya Kuran tercümesi *bir tabaq incir kätürdilär* (Borovkov 2002: 137); *incir oguz iğın kedärür niqrasın kedär* (Borovkov 2002: 199); CC *incir* "Feige" (Grønbech 1942: 107); TZ *incir* "incir" (Atalay 1945: 178); KK *incir* "incir" (Toparlı 1999: 110); KTAM *incir* "incir" (Toparlı 2000: 109); BŞSl. *incir* "incir ağacı ve yemişi" (43a-9).

qara erük (قرا اروك): armut; erik. Kelime King Sözlüğü'nde Türkçe ve Moğolca *qara erük* şeklinde verilmiştir. Kelimenin anlamı ise "armut" ve "erik" şeklinde verilmiştir (Bk. 202 B6). Clauson, *erük* maddesinde *qara erük* "armut" örneğini de verir (ED 222a). Bk. *erük*.

qara yemiş (قرا يمش): kara erik. İM 219'da Arapça (الاجاص) "kara erik" kelimesine karşılık olarak Türkçe *qara yemiş* "karayemiş" verilir. Tarihî Türkçe metinlerde bu Arapça kelimeye karşılık olarak Türkçe *qara erük* tanıklanamaktadır (Bk. ED 222a). Burada dikkatimizi erik kelimesi yerine yemiş kelimesinin kullanılması çekmektedir (*yemiş* için Bk. ED 938).

qa'ün (قاونون): "kavun". Kelime ME'de Moğolca olarak *ka'ün* şeklinde Türkçe *qawun* "kavun" karşılığı ile tanıklanamaktadır (Poppe 2009: 118). ME'de yine şu şekillerde kullanılmıştır: *noqayn qa'ün* - Tü. *it qawunı* "yaban kavunu" (Poppe 2009: 98); *qa'ünün arasun* - Tü. *qawun qabuı* "kavun kabuğu" (Poppe 2009: 118); *cisübe qa'üni* - Tü. *tildi qawunni* "kavunu dildi" (Poppe 20009: 33); *qa'untu* - Tü. **qawunluq* "kavun ocağı" (Poppe 2009: 118). Kelime Modern Moğolcada tanıklanamamıştır; ancak, Kalmukçada *gū* şeklinde

yaşamaktadır ve Ramstedt kelime ile Türkçe *qaun*, *qawun*; Tibetçe *qa-gon*, *kau* ile ilgisine de dikkat çeker (Ramstedt 1935: 156).

Kelime Türkçedir ve Eski Türkçede *qayun* şeklindedir. Clauson'a göre *qay-* fiilinden türemiştir. Kelime Uygur Türkçesinde *qayun*; Karahanlı Türkçesinde *kayun*, Kıpçak Türkçesi metinlerinde de *qawun* şekillerinde tanıklanmaktadır (Bk. ED 611b).

quru üzüm (قرو أزم): kuru üzüm. Türkçe ve Moğolca arasında ortak olan *quru* “kuru” ve *üzüm* “üzüm” kelimelerinden yapılmış bir tamlamadır. *quru üzüm* tamlaması İbni Mühennâ tarafından Türkçe olarak da verilmiş olabilir (İM 219). Clauson, *quruy* kelimesinin Türk dilinin bütün dönemlerinde şekillerini gösterir ancak Moğolca ile ilişkisi konusunda bir şey söylemez (ED 652). Bk. *üzüm*.

şaftali (شفتالي): şeftali. Kelime King Sözlüğü'nde *şaftali* şeklinde Moğolca olarak kaydedilmiştir. Kelimenin Türkçe karşılığı da *şaftalu* şeklinde verilmiştir (202 B7). Kelime Farsça kökenlidir ve Türkçeye de ödünçlenmiştir. Eren, kelimenin etimolojisi için “< Far. *şaftālū* ‘a peach (rough plum)’ (*şaft* ‘kalın, semiz, yağlı; koyu’ + *ālū* ‘erik’)” açıklamasını yapmaktadır (Eren 1999: 385). Tarihi Türk dili sözlüklerinde *şeftelü*, *şeftālu*, *şefteli* şekillerinde geçen kelime belki de *tülüg erik* tamlamasının yerini almıştır. İM'de de *tülüg erik* için “tüylü erik demektir ki şeftali olacaktır” (Battal 1938: 78) açıklaması yapılmaktadır. Kelime Kıpçak Türkçesi sözlüklerinde ve Batı Türkçesinde şu şekillerde geçmektedir: KK *şeftelü* “şeftali” (Toparlı 1999: 124); TZ *şefteli* “şeftali, tülü, hülü, tüylü erik” (Atalay 1945: 246); CC *şaftalu* “Pfirsich” (Grønbech 1942: 230); BŞSl. *şeftālu* “şeftali” (43a-4).

Kelime Kalmukçada *şabdül* şeklinde tanıklanmaktadır (Ramstedt 1935: 343).

şira erük (شيرا ارک): kayısı. Kelime King Sözlüğü'nde *şira erük* olarak tanıklanmaktadır. Aynı sözlükte kelimenin Türkçe karşılığı da *saru erük* olarak verilmiştir (202 B5). Moğolca *şira* “sarı” ve Türkçe *erük* “erik” kelimelerinden oluşturulmuştur. Clauson, *erük* maddesinde *sarıy erük* “kayısı” örneğini de verirken kelimenin tarihi Türk dili dönemlerindeki kullanımlarını da gösterir (ED 222a). Tarihi Türk dili alanında *sarıy erük* “kayısı, zerdali” anlamında kullanılmıştır: *sarıy erük* “kayısı, zerdali” (DLT I. 69); İM *sarıy erik* “zerdali” (Battal 1938: 59); TZ *sarı irik* “sarı erik, zerdeli” (Atalay 1945: 232); KTAM *sarı erük* “sarı erik” (Toparlı 2000: 135). Kıpçak Türkçesi ve Batı Türkçesinin şu eserlerinde de *sarı erik*'in eş anlamlısı olarak zerdali'ye rastlamaktayız: KTAM *zerdālu* “erik” (Toparlı 2000: 161); KK *zerdeli* “kayısı” (Toparlı 1999: 132). BŞSl. *zerdālu* “zerdali” (43a-3).

Kalmukçada kelime *şar^a ör^g* şeklinde “kayısı” anlamları ile yaşamaktadır (Ramstedt 1935: 298). Bk. *erük*.

üzüm (أزم): “üzüm”. Kelime İM'de *üzüm* şeklinde geçmektedir (İM 219). King Sözlüğü'nde kelime Türkçe ve Moğolca olarak yine *üzüm* (ازوم) şeklinde tanıklanır (202 B8). ME'de *üzüm* şeklinde tanıklanmayan kelime için *cimiş* kullanılmaktadır. Bk. *cimiş*. Türkçe ve Moğolca söz varlığında ortak olarak kullanılan bu kelime Eski Türkçeden itibaren Türk dilinde yaşamaktadır (Bk. ED 288). Doerfer, Türkçeden birçok dile ödünçlenen kelimenin Moğolcaya da geçtiğini bildirir (TMEN II: 473). Kelime, Klasik Moğolcada *ujüm* şeklindedir (MHHTB 2006: 946) ve Modern Moğolcada *üzem* şeklinde, “üzüm,

kurutulmuş üzüm” anlamında yaşamaktadır (Tsevel 1966: 617). Kelime Kalmukçada da *üzüm* şeklinde yaşamaktadır (Ramstedt 1935: 460).

Kelime Tarihi Türk dili alanında *üzüm* / *üşüm* / *yüzüm* “üzüm” şekillerinde tanıklanmaktadır ve Modern Türk dillerinde de yaşamaktadır: Uygur metinlerinde *üzüm*, *üşüm* şeklinde geçmektedir: *üşüm* (ED 288). Kelime Arap harfli İslami dönem Türkçe metinlerinden MK, AH, İM, BŞSl., ME’de ise *üzüm* şeklinde geçmektedir: *üzüm* “Grapes” (MK I. 50); “*üzüm yēgil azu qāyūn yēgil*” (MK I. 57); (Bkz. DLT I. 75, 88, 180, 184, 282, 289, 353, 360, 514; II. 16, 18, 104, 125, 186, 265; III. 8, 119, 201, 265, 331, 410); AH *üzüm* “üzüm” (Arat 1992: LXX); İM *üzüm* “bildiğimiz meyva” (Battal 1938: 83); BŞSl. *üzüm* “üzüm” (23a-8), (43b-8); *üzüm salqımı* (43b-8); *yaş üzüm* (43b-8); ME *üzüm* “üzüm” (Yüce 1993).

Kelime CC, TZ, KK, KTAM gibi sözlüklerde ise *yüzüm* şeklinde sözbaşındaki bir y-türemesi ile geçmektedir: CC *yüzüm* “Traube” (Grønbech 1942: 132); TZ *yüzüm* “üzüm” (Atalay 1945: 291); KTAM *yüzüm* “üzüm” (Toparlı 2000: 161); KK *yüzüm* “üzüm” (Toparlı 1999: 132). Metinlerde *üzüm*, *üzüm yıyāçı*, *üşüm*, *üzüm* ve *yüzüm* şekilleri mevcuttur: *üzüm yıyāçı* “Grape vine” (MK II. 448); *yüzüm ayaçı* (KK 73); İM *üzüm ağaçı* “üzüm asması” (Battal 1938: 83). Üzüm ağacının salkımı için MK’de *üzüm çupi* denilmektedir: “*üzüm çupi*” “The sediment of grapes” (MK II. 494). MK’de olgunlaşmış üzüm zamanı için *türk üzüm udi* tamlaması kullanılmaktadır: *türk üzüm udi* “The mid-time of ripening grapes” (MK I. 178).

Bu incelememizde Arap harfli Moğolca sözlüklerde görülen yukarıdaki meyve adlarının Moğolcada yaşayıp yaşamadığı sorusuna da cevap aradık. Bu meyve adlarından *alima* “elma”, *anār* “nar”, *cigde* “ıgde”, cimiş “yemiş, meyve” ve *üzüm* “üzüm” kelimelerini Modern Moğolcada tanımlayabiliyoruz. Moğolcanın lehçesi olan Kalmukçada ise Arap harfli Moğolca sözlüklerde yer alan meyve adlarından *alima* “elma”, *anār* “nar”, *cayaq* “ceviz”, *cimiş* “yemiş, meyve”, *erük* “erik”, *qara erük* “erik”, *şira erük* “kayısı”, *hurma* “hurma”, *incir* “incir”; *qa’ün* “kavun”, *şaftali* “şeftali” ve *üzüm* “üzüm” kelimeleri yaşamaktadır. Bu çalışma ile ortaya çıkan bir sonuç olarak da Arap harfli Moğolca metinlerin incelenmesi sırasında Kalmukçanın önemli bir dil olduğu söylenebilir.

Kısaltmalar:

[AH]: Arat, 1992.

[BŞSl.]: Turan, 2001.

[CC]: Grønbech, 1942.

[DLT]: Atalay, 1940-1943.

[DM]: Toparlı vd., 2003.

[ED]: Clauson, 1972.

[İM]: Kilisli Rifat, 1340, [1922].

[Kİ]: Caferoğlu, 1931.

[KK]: Toparlı vd., 1999.

[KS]: *The King's Dictionary*:

[KTAM]: Toparlı vd., 2000.

[MHHT]: Çoimaa vd., 2006.

[MK]: Mahmud Kaşgari. Dankoff-Kelly, 1982.

[TMEN]: Doerfer, 1963-1975.

[TT]: Saitô, 2006.

[Tü.]: Türkçe.

[TZ]: Atalay, 1945.

KAYNAKLAR

ARAT, Reşid Rahmeti (1992). *Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki Atebetü'l-Hakayık*, Ankara: TTK Yay.

ATALAY, Besim (1940-1943). *Divanü Lügat-it-Türk*, I-II-III-IV, Ankara, TDK Yay.

ATALAY, Besim (1945). *Ettuhfet-üz-zekiyye fil-lûgat-it-Türkiyye*, İstanbul.

BATTAL, Aptullah (1938). *İbni-Mühenna Lügati (İstanbul nüshasının Türkçe bölüğü'nün endeksidir)*, Ankara: TDK Yayınları.

BOROVKOV, A. K. (2002). *Orta Asya'da Bulunmuş Kur'an Tefsirinin Söz Varlığı (XII-XIII. Yüzyıllar)*, (Çev. H. İ. USTA, E. AMANOĞLU), Ankara: TDK Yay.

CAFEROĞLU, Ahmet (1931). *Abû Hayyan, Kitâb al-İdrâk li-lisân al-Atrâk*, İstanbul.

CLAUSON, Sir G. (1962). *Turkish and Mongolian Studies*, London.

CLAUSON, Sir G. (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*, Oxford.

ÇOİMAA, Ş. ve diğerleri. (2006). *Mongol Helnii Helzüin Toli*, 1-2 Cilt. Ulaanbaatar.

DANKOFF, Robert, and James KELLY (1982-1985). *Maḥmūd al-Kāşğarī. Compendium of the Turkic dialects (Diwān luġāt at-turk)*, Ed. and transl. with introduction and indices.P. 1-3. Harvard University.

DOERFER, G. (1963-1975). *Türkische und Mongolische Elemente im Neupersischen I-IV*. Wiesbaden: Franz Steiner Verlag GMBH.

EREN, Hasan (1999). *Türk Dilinin Etimolojik Sözlüğü*, Ankara: Bizim Büro.

GRØNBECH, K. (1942). *Komanisches Wörterbuch, Türkischer Wortindex zu Codex Cumanicus*, Kopenhagen: E. Munksgaard.

GÜL, Bülent (2016). *Moğolca İbni Mühennâ Lügati*, Ankara: TKAE Yay.

KİLİSLİ RIFAT (1340) [1922]. *Kitâb Hilyetü'l-insân ve Helbetü'l-lisân*. İstanbul.

LESSING, Ferdinand D. (1960). *Mongolian-English Dictionary*. Berkeley and Los Angeles: University of California Press.

LESSING, Ferdinand D. (2003). *Moğolca - Türkçe Sözlük*. (Çev. Günay KARAAĞAÇ), 2 Cilt, Ankara: TDK Yayınları.

POPPE, N. N. (2009). *Zemahşeri Mukaddimetü'l-Edeb (Moğolca Çağatayca Çevirinin Sözlüğü)*. (Çev. Mustafa S. KAÇALIN), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

POPPE, N.N. (1938). *Mongols'skii Slovar' Muqaddimat al-Adab*. Çast I-II, Moskva Leningrad.

RAMSTEDT, G. J. (1935). *Kalmückisches Wörterbuch*, Helsinki.

RÄSÄNEN, M. (1969). *Versuch eines etymologischen Wörterbuchs der Türksprachen*, Helsinki.

SAITÔ, Y. (2006). *Kitâb Majmû' Turjumân Türkî wa-'ajamî wa-Muğalî: Text and Index*. Kyôto.

The King's Dictionary: The Rasulid Hexaglot: Fourteenth Century Vocabularies in Arabic, Persian, Turkic, Greek, Armenian and Mongol. (2000). Translated by: T. Halasi Kun, Peter B. Golden, L. Ligeti and E. Schütz with essays by Peter B. Golden and Thomas A. Allsen, Brill: Leiden-Boston-Köln.

TOPARLI, R., M. S. ÇÖĞENLİ, N. YANIK (1999). *El-Kavânînü'l-Küllîye Li-Zabtî'l Lüğati't-Türkiyye*, Ankara: TDK Yay.

TOPARLI, R., M. S. ÇÖĞENLİ, N. YANIK (2000). *Kitâb-ı Mecmû-ı Tercümân-ı Türkî ve Acemî ve Muğalî*, Ankara: TDK Yay.

TOPARLI, Recep (2003). *Ed-Dürretü'l-Mudiyye Fi'l-Lüğati't-Türkiyye*, Ankara: Türk Dil Kurumu Yay.

TSEVEL, Ya. (1966). *Mongol Helnii Tovç Tailbar Toli*. Ulaanbaatar.

TURAN, Fikret (2001). *Eski Oğuzca Sözlük Bahşayış Lüğati*, İstanbul: Bay Yayınları.

YÜCE, Nuri (1993). *Mukaddimetü'l-Edeb, hvârizm Türkçesi ile Tercümeli Şuşter Nüşhası, Giriş, Dil Özellikleri, Metin, İndeks*, Ankara: TDK Yay.